

ЗНАЧЕННЯ Л.ВІТГЕНШТАЙНА ДЛЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПЕРСПЕКТИВ Р. РОРТІ

Розглядати Річарда Рорті як історика філософії є водночас цікавим та надзвичайно складним завданням, адже його погляди на філософів, акценти, які він розставляв при інтерпретації будь-якого тексту, завжди мали заплутаний характер та непередбачувані наслідки для тих, на кого він звертав увагу. Він ніколи не намагався точно подати образ та думки ні Дж. Дьюї, ні В. Куайна, Д. Девідсона, ні М. Гайдеггера, він зосереджував свою увагу винятково на тих проблемах, які могли стати корисними у боротьбі проти реалізму, есенціалізму, репрезентаціоналізму, платонізму, метафізики, епістемології, авторитаризму та ін.

Ця стаття присвячена аналізу саме тих акцентів, які Р. Рорті розставив та оригінально перейняв у Л. Вітгенштайна. Зазначимо, що Вітгенштайн був для Р. Рорті не лише ім'ям у величезних списках джерел для натхнення, він був для нього одним з «героїв», поряд з Дж. Дьюї та М. Гайдеггером, чия пізня творчість була терапевтичною і наставницькою. Саме тому він часто згадується у працях та есе філософа. Серед них виділимо ті, які опосередковано присвячені розгляду його ідей: «Keeping Philosophy Pure: An Essay on Wittgenstein» [2, 19–36], «Wittgenstein, Heidegger and the Reification of Language» [3, 50–65], «Wittgenstein and the Linguistic Turn» [1, 160–175]. Опосередковано, тому що ці есе присвячені скоріше *перепису* ідей цього філософа і розкриттю світогляду Р. Рорті. Втім, саме на них ми спиратимосся у своєму дослідженні.

Прочитання Р. Рорті праць Л. Вітгенштайна має певні методологічні особливості. По-перше, Р. Рорті не зацікавлений, як завжди, у реконструкції оригінальних думок Л. Вітгенштайна: «Прагматичні читачі Вітгенштайна не зацікавлені в його самооцінці... Прагматичні вітгенштайніанці не хочуть вловити власне спосіб мислення Вітгенштайна, а хочуть, скоріше, більш ефективним способом переоформити його найкращі аргументи» [1, 164, 165]. Тобто, він орієнтується на проблеми, які відкривав Л. Вітгенштайн,

а не на тексти, які він писав.

По-друге, твердження, що Р.Рорті зрозумів чи не зрозумів Л.Вітгенштайна, було б абсолютно антирортівським. Для нього Л.Вітгенштайн, як і всі інші мислителі, важливий доти, доки його думки сприяють досягненню його власних цілей. Тобто, насамперед, рортівський Л.Вітгенштайн може бути досить добре відтворений без жодного серйозного звернення до самого Л.Вітгенштайна. Більш важливо зрозуміти, як рортівський Л.Вітгенштайн пов'язаний з його філософією взагалі та з рортівською інтерпретацією інших філософів зокрема. Зрозуміло, що ми не маємо права стверджувати, що неважливо, що саме говорив Л.Вітгенштайн, але нас не повинно особливо турбувати питання, де починається конфлікт між його мисленням і рортівським розумінням його. Саме тому ми зосередимо свою увагу лише на тому, що пов'язує рортівську інтерпретацію з філософією Л.Вітгенштайна.

По-третє, в есе «Keeping Philosophy Pure: An Essay on Wittgenstein» Р.Рорті інтерпретує «пізнього Вітгенштайна» як сатирика, який висміює традиційні філософські проблеми: «Зазвичай, спроби повалення традиційних проблем модерної філософії зводяться до форми речень про те, як ми повинні думати, щоб уникнути цих проблем. Вітгенштайн у своїх кращих працях рішуче уникає такої конструктивної критики та застосовує чисту сатиру... Він не говорить: традиція зображує світ з розривами в ньому, а говорить: ось який вигляд має світ із закритими розривами. Насправді, він насміхається з ідеї в цілому, що існує щось в традиції, що потребує пояснення» [2, 34]. Оскільки прочитання праць філософів у Р.Рорті майже ніколи не базувалося на текстуальних нюансах, він припускає, що ми зможемо набагато більше взяти з праці «Філософські дослідження» чи статті «Про достовірність», якщо будемо з гумором підходити до теоретичних претензій філософів. Тому, якщо ми хочемо поділитися деякими з прагматичних поглядів Р.Рорті на природу і призначення філософії, ми маємо прийняти той факт, що отримаємо більше від Л.Вітгенштайна, розглядаючи його пізні роботи як сатиру.

По-четверте, зрозуміло, що Р.Рорті зацікавлений у пізньому Л.Вітгенштайні, адже саме він надає аргументи проти репрезентаціоналізму без містицизму і відкидає раннього Л.Вітгенштайна, тому що він прихильник репрезентаціоналізму і мислитель-містик

шопенгауерівського взірця. Якщо більш докладно, то в есе «Wittgenstein, Heidegger and the Reification of Language» американський філософ проводить паралель між поворотом від раннього до пізнього Л.Вітгенштайна та своєрідним поворотом від пізнього до раннього М.Гайдеггера. Ця паралель базується на їх ставленні до містицизму, адже ранній Л.Вітгенштайн та пізній М.Гайдеггер мали велике бажання бути містичками і прагнули опинитися поза світом як «невиразна одиниця світу» [3, 50]. Так, «з роками Гайдеггер зійшов від речень та мовлення до окремих слів – слів, від яких варто відмовитися [...] як тільки вони входять у відносини з іншими словами і перетворюються, таким чином, в інструменти для досягнення цілей» [3, 52]. Паралельно, стверджує Р.Рорті, «ранній Вітгенштайн визначав містичне як «відчуття світу в якості обмеженого цілого»» [3, 52]. Вони бачили «соціальну практику лише як соціальну практику» і прагнули «піднятися над нею» [3, 61]. Пізній Л.Вітгенштайн відкидає традиційно центральне завдання репрезентаціоналізму, що полягає у встановленні відносин між людьми та іншим світом. Його більше не цікавить питання, в чому полягають ці відносини, тому не намагається його вирішити.

Умовно окресливши методологічні особливості рортівської переінтерпретації творчості Л.Вітгенштайна, потрібно також в загальних рисах окреслити, проти чого боровся Р.Рорті, тобто змалювати, що собою являє «картезіанська картина» у філософії.

Відповідно до Р.Рорті, в XVII ст. у філософії відбулися корінні зміни. У цей час певна картина стала центральною для філософії як професійної дисципліни. Це було бачення філософії як предмета, що займається «постійними, вічними проблемами, з якими стикається кожна людина, яка вдається до роздумів» [4, 3]. Така філософія стала наступницею теології й зосередилася на пошуках нейтральних точок зору, які не будуть ще одним контекстом, а будуть за межами всіх контекстів. За висловленням Томаса Нагеля, вона намагалася знайти «погляд нізвідки» («view from nowhere»). Для досягнення цієї мети філософія повинна мати спеціальний метод, більш чистий, ніж нефілософські методи. Джон Локк, Рене Декарт та Іммануїл Кант були зайняті пошуками такого чистого методу, щоб знайти ««основи», за які можна було б зачепитися, каркас, за межами якого не слід блукати, об'єкти, що нав'язують себе, репрезентації, які не спростуєш» [4, 233].

Р.Порті називає її «картезіанською картиною», і вона має чотири основні теми, з якими завжди пов'язана безперервна його критика:

1. Істина – центральна тема філософії; вона лежить у певній відповідності між суб'єктом і об'єктом, між самістю та реальністю: «Традиційна точка зору полягає в тому, що існує ядро самості, яке можна розглядати, обирати, використовувати і яке може виражати себе через ці вірування та бажання. Далі, ці вірування та бажання можуть піддаватися критиці не просто відповідно до своєї здатності узгоджуватися один з одним, але відповідно до чогось зовнішнього до сітки, всередині якої вони перебувають. Згідно з таким поглядом, переконання відповідають реальності» [5, 30].

2. Існує тільки одна реальність, і ми зобов'язані говорити про неї у певному розумінні: «Я визначаю платонізм як твердження, що вважає дослідження процесом входження в контакт з чимось типу Буття чи Блага, чи Істина, чи Реальність, з чимось великим і могутнім, що ми просто зобов'язані правильно сприйняти» [3, 27].

3. Проблеми філософії – це вічні проблеми, які виникають як тільки ми про них починаємо рефлексувати: «Хтось думає про філософію як про ім'я для вивчення деяких визначених і перманентних проблем, глибоких проблем, котрі мають протистояти будь-яким іншим точкам зору: проблеми, перед якими професори філософії мають моральні зобов'язання у продовженні роботи над ними, незалежно від їх поточної зайнятості» [2, 31].

4. Мета філософії полягає у подоланні нашої культурної обмеженості, щоб увійти в контакт з достовірністю, котра походить від реальності: «Я припускаю, що бажання до об'єктивності – це, частково, замаскована форма страху смерті нашого співтовариства, що є відлунням звинувачення Ніцше у тому, що філософська традиція, яка йде від Платона, – це спроба уникнути загрози випадковості, втекти від часу і можливості» [6, 32].

Як висновок, картезіанська картина стверджує, що існує певний світ і наше мислення має відповідати цьому світу. Слідуючи цьому, ми закриваємо розрив між суб'єктом і об'єктом. Цей розрив і проблема, як правильно відповідати світу, виникає як тільки ми починаємо рефлексувати. Отже, філософські проблеми – це глибокі проблеми, з якими люди мають зобов'язання боротися.

Все описане вище дуже важливо, оскільки, на думку Р.Порті, основне значення Л. Вітгенштайна для прагматизму полягає саме в

тому, що «[Філософські дослідження] це перша визначна праця, котра полемізує з картезіанською традицією» [2, 33]. У своїх поглядах пізнього періоду Р.Рорті робить наголос саме на критиці можливостей остенсивних дефініцій (де безпосередньо вказується на сам об'єкт, що визначається) та індивідуальної мови, а також умовах дотримання правил гри [1, 165]. На думку Р.Рорті, Л.Вітгенштайн навіть передбачає критику В.Куайна та Д.Девідсона щодо розрізнення мови-факту, так само, як і критику В.Селларса та Р.Брендома щодо можливості безпосередньо даних знань.

Р.Рорті стверджує, що одна з центральних тез його концепції (що істини є людськими конструктами) передбачена підходом Л.Вітгенштайна до мови. «Покінчити з уявленням про мови як репрезентації й бути цілковитим вітгенштайніанцем в підході до мови означало б розбожнити світ. Тільки у цьому випадку, якщо ми зробимо це, ми зможемо прийняти запропонований мною раніше доказ: оскільки істина – це властивість речень, оскільки існування речень залежить від словників, і оскільки словники робляться людськими істотами, тому це правильно і для істин» [5, 43]. Без прийняття підходу до мови Л.Вітгенштайна, ніхто не зможе прийняти антиесенціалізм щодо істини у Р.Рорті. Причиною того, як пояснює Р.Рорті, є те, що твердження «істини є людськими конструктами» йде за твердженням «словники є людськими конструктами», адже речення (носії істин) залежать від словників. Очевидно, що недостатньо просто відкинути репрезентаціоналізм, щоб слідувати за Р.Рорті, потрібно також прийняти погляди пізнього Л.Вітгенштайна на мову.

Взагалі, атаку останнього на репрезентаціоналізм можна виявити у двох твердженнях:

- (1) атомістична концепція значення неприпустима;
 - (2) індивідуальна мова неможлива.
- З чого випливає (хоч і не прямо):
- (3) репрезентаціоналізм хибний.

Цей силогізм необхідно пояснити більш докладно. Л.Вітгенштайн вважає, що остенсивні визначення неминуче двозначні. Так, без попереднього розуміння, що таке «червоне», людина не зрозуміє, що собою репрезентує червона картка – червоність, картки, квадрати, папір, число один чи щось інше. Інший приклад, якщо людина матиме ментальний образ червоного у своєму розумі, вона

все ж потребуватиме розуміння того, в чому полягає ця червоність, для того, щоб застосувати її до червоних об'єктів. Ментальні образи підкріплюють знання та значення не більше, ніж фізичні зображення, а тому без певної системи референції образи та зображення не репрезентують нічого. І саме цю систему референції має начебто встановити репрезентаціоналізм. Однак ми не можемо визначити значення з точки зору відповідності одного до одного, але можемо це зробити контекстуально. Відповідно до цієї точки зору, атомістично побудовані системи референції у філософії Г.Фреге та у «Логіко-філософському трактаті» Л.Вітгенштайна беззмстовні за відсутності холістичної, або, принаймні, контекстуальної, основи. Серед аргументів проти атомістичної концепції значення один з найпотужніших полягає в тому, що значення слова залежить від контексту і може бути пояснене з точки зору його використання в різних контекстах. Іншими словами,

(1') значення визначається контекстуально.

Відповідно до твердження (2), Л.Вітгенштайн стверджує, що неможливо зафіксувати критерій коректності правил «гри», тобто людина ніколи не може бути впевнена, чи «грає» за правилами коректно (чи вона «грає» за іншими правилами, чи вона взагалі «грає» за правилами). Адже все, що має людина, – це патерни, що розуміються як правила тільки за певного опису. Отже, усвідомлення правил людиною залежить від її власних описів, як залежної від описів та від межі індивідуального каркасу; людина не має підґрунтя для порівняння її описів з патерном поза її описом.

Як і будь-яка інша діяльність, орієнтована на правила, мислення та мовлення можуть також бути зрозумілими тільки відносно опису. Для того, щоб уникнути тотального тестового релятивізму і/чи скептицизму щодо значення, необхідно діяльність, орієнтовану на правила, пояснити в межах соціального каркасу, у якій «об'єктивний» (тобто інтерсуб'єктивний) критерій коректності буде публічно визнаний та піддаватиметься порівнянню. З цього випливає, що «індивідуальна мова» (індивідуальна, суб'єктивна діяльність, орієнтована на правила і доступна тільки власному розуму) – це нонсенс; відсутність публічного критерію щодо коректності дотримання правил – неможлива. Індивідуальну мову можна уявити як таку, що паразитує на публічній мові, адже вона часово та логічно вторинна щодо мислення та мовлення в межах соціальної мови. Отже,

якщо «індивідуальна мова неможлива», то

(2') мовлення та набуття знань є соціальними феноменами.

Із тверджень (1') та (2') тепер легше зрозуміти, чому «репрезентаціоналізм хибний» (3). Репрезентація мислиться як точна відповідність між суб'єктами реальності та об'єктами, що виникають в розумі. Але якщо значення визначаються контекстуально, то неможливо забезпечити метод ізоляції одиничних об'єктів. Без нього репрезентаціоналізм стає невартим уваги. Але одна така небезпечна позиція відмови може призвести до крайнього скептицизму, суб'єктивізму та релятивізму. Більше того, як наслідок, можна вийти на містичне питання про «межі мови».

Але якщо мовлення та набуття знання є соціальними феноменами, тобто контексти як соціально конструйовані системи референції встановлюють значення без якихось меж мови, то існування чогось, що підтримує зв'язок між реальністю та людьми стає не тільки неможливим, а й неважливим. Знання та значення разом з мовленням та соціальною діяльністю вбудовані в реальність. Точна відповідність необов'язкова, тому що неможлива ізоморфія, описана в «Логіко-філософському трактаті». Крім того, як відзначає Р. Рорті, Л. Вітгенштайн визнав, що мова – це «просто система соціальних практик, яка допускає постійне розширення, а не обмежене ціле, межі якого можуть бути показані» [1, 57]. Якщо значення визначаються контекстуально, то теорії репрезентаціоналізму неможливі, але якщо мовлення та процес набуття знань є соціальними феноменами, то вони також теоретично непотрібні, оскільки існують більш корисні варіанти.

Тепер стає більш зрозуміло, чому Л. Вітгенштайн такий особливий для Р. Рорті і чому, щоб прийняти його рортіанський погляд на істину як людські конструкти, потрібно слідувати за Л. Вітгенштайном у філософії мови. Для Р. Рорті поняття «словник» є своєрідним синонімом «мовні ігри». Для Л. Вітгенштайна мовлення – це контекстозалежна діяльність людей, де контекст встановлюється через соціальну активність. Якщо семантичні поняття, такі як значення, референція та істина, конституюються контекстуально, а контексти конституюються соціальною діяльністю, орієнтованою на правила, тоді аргумент Р. Рорті, що люди будують істину, стає переконливішим. В іншому випадку поняття істини стане відкритим до його помислення в термінах кореспондентності та репрезентації

(які, якщо Л.Вітгенштайн правий, зробить істину залежною від індивідуалістичних та атомістичних основ). Водночас поняття істини як людського конструкта не може бути помислене без провалу в релятивізм, скептицизм, суб'єктивізм та в інші «гріхи», в яких неодноразово звинувачувався Р.Рорті. Але якщо взяти до уваги погляд Л.Вітгенштайна на мовлення як контекстуальне та соціальне явище, тоді істина не може бути виражена з точки зору індивідуалізму та атомізму, без яких кореспондентність та репрезентація не мають основи, а отже, їм також загрожує релятивізм, скептицизм та суб'єктивізм. Навіть якщо він озброївся ідеями Дж.Дьюї та М.Гайдеггера проти репрезентаціоналізму, для посилення свого антиесенціалізму він звернувся до філософії мови Л.Вітгенштайна.

В есе «Keeping Philosophy Pure: An Essay on Wittgenstein», Р.Рорті описує боротьбу Л.Вітгенштайна з філософським поняттям необхідності. Р.Рорті запитує: «Чи може Вітгенштайн насправді бути інтерпретований як такий, що говорить скоріше проти «необхідності», а не про неї?» [2, 27] і відповідає: «Так, близько половини часу». Тобто, якщо ми запитаємо: «Чи може Л.Вітгенштайн бути інтерпретований як такий, що говорить проти картезіанської картини світу?», орієнтуючись на його працю «О достоверности» [7], ми дійсно можемо відповісти: «Так, близько половини часу». Зокрема, в цій праці він роздумує над схожістю суджень «Я знаю» і «Я бачу», котра є визначною ознакою картезіанського світогляду. На його думку, основу нашого пошуку істини та знання не знайти в «певних реченнях, що виявляються в якості безпосередньо істинних для нас; тобто не в певному роді *бачення* з нашого боку, а в нашій *дії*, що лежить в основі мовної гри» [7, § 204]. Тобто питання пізнання пов'язане з питанням знаходження допустимих ходів у мовній грі, а не в питаннях про розуми, що відображають есенційну структуру світу. «Вітгенштайн виріс... він поступово відкидає поняття «межі мови». Тому перетворює різницю між висловлюванням та показуванням в різницю між судженням і соціальною практикою, яка надає значення судженням», – стверджує Р.Рорті [1, 64]. На різницю між висловлюванням та показуванням можна подивитися як на залишок від різниці між концептуальним та перцептуальним, а отже, підданий впливу дуалістичного підходу, що вимагає зв'язку між внутрішнім та зовнішнім, що є звичайним, з точки зору репрезентаціоналізму. Тим часом, менш різкою є різниця між судженням та

соціальною практикою, особливо якщо дотримуватися переконання, що мовлення, а отже, судження, є видом соціальної практики. Ця різниця створює унікальний, моністичний каркас, захищений від критики того, як може бути встановлений зв'язок між двома сторонами різниці, оскільки не існує двох сторін.

Л.Вітгенштайн говорив: «Все, що філософія може зробити, – це знищити ідолів. А це означає не створити нових, наприклад, «відсутність ідолів»» [8, 88]. Якщо істини є людськими конструктами, то такими є і філософські теорії. На думку Р.Рорті, не варто навіть розвивати якісь систематичні теорії.

Отже, доки антиесенціалістський підхід Р.Рорті до текстів зміцнює можливість будь-який текст піддати прийнятній ексцентричній інтерпретації заради отримання суспільно корисних результатів, доти нас не повинен дивувати його підхід до творчості Л.Вітгенштайна. Для Р.Рорті Л.Вітгенштайн був не тільки терапевтом, який боровся «проти зачаровування нашого інтелекту засобами нашої мови» [9, § 109]. Крім того, він його цінував за те, що Л.Вітгенштайн мав нові ідеї про те, як говорити про певні філософські проблеми. Головна його заслуга полягала в тому, що він допоміг нам відійти від необхідності «погляду нізвідки», тобто він закинув пошуки точки зору, згідно з якою наші поняття і наша реальність відповідають одне одному, і дав змогу подивитися на мову як на набір інструментів, де значення понять мають контекстуальний характер, процес набуття знань є соціальним феноменом, а репрезентаціоналізм – хибний.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Rorty R. Philosophy as Cultural Politics: Philosophical Papers. Volume 4.* – Cambridge University Press, 2007. – 220 p.
2. *Rorty R. Consequences of Pragmatism.* – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982. – 288 p.
3. *Rorty R. Essays on Heidegger and Others: Philosophical papers. Volume 2.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 212 p.
4. *Рорті Р. Философия и зеркало природы.* – Новосибирск: Изд. Новосибирского ун-та, 1997. – 320 с.
5. *Рорті Р. Случайность, ирония и солидарность.* – М. : Русское феноменологическое общество, 1996. – 280 с.

6. *Rorty R. Objectivity, Relativism and Truth: Philosophical Papers. Vol. 1. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 236 p.*
7. *Витгенштейн Л. О достоверности // Вопросы философии. – 1991. – №2. – С.67–120.*
8. *Wittgenstein L. Philosophical Occasions: 1912–1951. – Indianapolis & Cambridge: Hackett, 1993. – 560 p.*
9. *Витгенштейн Л. Философские исследования // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. – М., 1985. – С.79–128.*

Сень А.О. Значення Л.Вітгенштайна для філософських перспектив Р.Рорти.

У статті досліджено прихильне ставлення Р. Рорти до Л. Вітгенштайна та наслідки від цієї прихильності для автора «Філософських досліджень». Звернення до оригінальних думок Р. Рорти з цієї теми, в межах якої він значну увагу приділяє критиці панівної картезіанської картини у філософії, дає можливість розставити нові акценти та знайти нові смисли у творчості Л. Вітгенштайна, а також виявити малодосліджену у вітчизняній історико-філософській літературі проблематику. Визначено методологічні особливості рортівської інтерпретації ідей Л. Вітгенштайна, основні риси картезіанської картини у філософії і роль концепції мови Л. Вітгенштайна пізнього періоду творчості у критиці цієї картини взагалі та у критиці репрезентаціоналізму зокрема.

Ключові слова: Р. Рорти, Л. Вітгенштайн, картезіанська картина філософії, контекстуалізм, антиесенціалізм, мовні ігри.

Сень А.А. Значение Л. Витгенштайна для философских перспектив Р. Рорти.

В статье исследовано благосклонное отношение Р. Рорти к Л. Витгенштайну и последствия этой благосклонности для автора «Философских исследований». Обращение к оригинальным мыслям Р. Рорти по этой теме, в рамках которой он большое внимание уделяет критике господствующей картезианской картины в философии, дает возможность расставить новые акценты и найти новые смыслы в творчестве Л. Витгенштайна, а также выявить малоисследованную в отечественной историко-философской литературе проблематику. Определены методологические особенности рортианской интерпретации идей Л. Витгенштайна, основные черты картезианской картины в философии и роль концепции языка Л. Витгенштайна позднего периода творчества в критике этой картины в общем и в критике репрезентационализма в частности.

Ключевые слова: Р. Рорти, Л. Витгенштайн, картезианская картина философии, контекстуализм, антиэссенциализм, языковые игры.

Sen A.A. The signification of L. Wittgenstein for philosophical perspectives of R. Rorty.

The article explores Rorty's positive attitude to Wittgenstein and consequences of this commitment for the author of «Philosophical Investigations». An appeal to original ideas of R. Rorty on this topic, in which he pays significant attention to critique of dominant Cartesian pictures of philosophy, makes it possible to place new emphasis and find new meaning in the Wittgenstein's works and detect not so much examined problematics in the national historical and philosophical literature. The methodological features of Rorty's interpretation of Wittgenstein's ideas, the main features of the Cartesian picture of philosophy and the role of Wittgenstein's conception of language in late period of his creation in the criticism of this picture in general and in the criticism of representationalism in particular are defined.

Key words: R. Rorty, L. Wittgenstein, Cartesian picture of philosophy, contextualism, anti-essentialism, language games.